

طاوق يومورطسى *tavuk yumurta-sı* «œuf de poule», yani tavuk yumurtası denilen bir nevi yumurta.. halbuki: *-in* ile:

طاوغك يومورطسى (ر) *(bir) tavuğ-uñ yumurta-sı* «œuf de la (ou d'une certaine) poule»; yani tavuğun (veya herhangi bir tavuğun) yumurtası;

قصاب ييچاغى *kasab bıçağ-ı* «couteau de boucher»;

Halbuki *-in* aidiyet edatiyle:

قصابك ييچاغى (ر) *(bir) kasab-in bıçağ-ı* «couteau du (ou d'un) boucher»;

آغاچ ياپراقلىرى *ağaç yaprak-ları* «feuilles d'arbres».

Fransızca muadilleri «à» edatiyle olan izafet ilgileri de yine bu örneğe aiddir (§ 1094 sonlarında).

1103. *Bunun neticesi.* — Yukarıki misallerde görüldüğü üzere Fransızca'nın mütemmim olan haddinden evvel (müphem veya muayyen) bir tarif edatı bulunmayan bir tümleme «complétif» ilgisi (terkibi) nin muadili Türkçe'de birinci haddi mücerret haletli olan bir izafet ilgisidir.

Bu mütalâamız bunun tam karşılığı budur demek değildir, mütemmim teşkil eden harften evvel bir (muayyen) tarif edatı bulunan Fransızca bir tümleme ilgisi (terkibi), ileride muadil Fransızca misallerinde görüleceği üzere, birinci haddi *-in* aidiyet lâhikalı olan izafet ilgisine de muadil olabilir.

(Burada) birinci haddi (aidiyet «génitif») *-in* ile olan izafet terkinin marife «déterminé» ve ikinci haddi (mücerret haletli) olanın nekre «indéterminé» olacağı hakkında çoğu gramercilerin verdikleri kaideye kulak asılmamalıdır.

1104. 2° Mecaz veya başka türlü bir mâna tahsisi ile *manası sarih olarak* muadili olan arizî izafet ilgisinden ayrılan izafet ilgileri.

Ml.: كوز اوى *g'öz ev-i* «orbite»;

(Bunda muadili olan arizî izafet saçma bir mâna verir: كوزك اوى (maison de l'(ou d'un) œil.

آباق قابى *ayak kab-ı* «chaussures» (mot à mot: «enveloppe de pied»).

İHTAR. — Bu nevi ifadeler kamuslara alınmalı veya onlarda bulunmalıdır. Halbuki 1° işaretliyle (§ 1102) de gösterilen ifadeler böyle değildir.

Bu sınıf içinde ayrı sayılabilecek bir takım sabit izafet ilgileri vardır ki, bunların birinci haddi - esasını söylemek lâzım gelirse - bir muzafun ileyhi değil, ikinci haddeki mefhumun bariz vasıflı aidiyetini bildirir.

Bunların Fransızca muadilleri umumiyetle «à» edatiyle yapılmışlardır. Bak. § 1094, İhtar 3 misallerine [1].

1105. — 3° Muadili olan arizîlerden ayrı bir mânâsızın hap hazır ifadeler teşkil eden izafet terkipleri ki, bunlar kullanışça öyle kalmış olarak vazife ve memuriyet, müessese, kitap, mahal ve mevki isimleri vs. gibi az çok hususî veya teknik bir mahiyet göstermektedirler.

MI.: حربیه نظاری *harbiye nâzır-ı* «ministre de la guerre» (aynı mânâda olabilen *harbiye-nin nâzır-ı* yerine);

خارجیه نظارتی *hâriciye nezâret-i* «ministère des Affaires Etrangères»;

تجارت محکمه سی *ticâret mahkeme-si* «tribunal de commerce»;

محکمه رئیس *mahkeme re'is-i* «président du tribunal»;

السنة شرقیه مکتبی *elsine-i şarkiye mekteb-i* «L'école des Langues Orientales»;

ازمیر ولایتی *Izmir vilâyet-i* «le Vilayet (la province) de Smyrne»;

نمای تاریخی *Na'imâ târih-i* «l'Histoire de Naima» (1715 e doğru ölmüş olan Türk tarihçisi Na'imâ Efendi'nin yazdığı eserin ismi);

[1] Bunlar arasında yine ayrı sayılabilecek bir takım başka sabit izafet ilgileri vardır ki, bu defa birinci hadleri bir muzafun ileyh değil bir teşbih olup, ikinci had bunun müşebbehün bih (başka bir şey kendisine benzetilen) i olur; ve bu suretle böyle terkipler izafet ilgisi değil tamamiyle bir teşbih ilgisi rolünde bulunur:

Gönül kâbesi, mârifet nuru vs. gibi ki, kâbe gibi gönül, nur gibi mârifet, vs. demektir; (sıfat terkibi suretinde yapılan teşbih terkipleri de vardır ki, onda bunun zıddına olarak birinci had müşebbeh «benzetilen», ikinci had müşebbehün bih «kendisine bir şey benzetilen» olur. *Hokka ağız, bûdem göz, gül yanak*, vs.) Bu izafet şeklindeki teşbih terkiplerinden mada yine bir takım sabit izafet ilgileri vardır ki, bunlar da muadilleri olan arizîlerin mânâsında olmayıp, yalnız kuruluşları itibariyle birinci had müşebbehün bih ikinci had müşebbeh rolünde bulunmuştur. Fakat bunlar halâ teşbih bildirmeyip, birinci had ikinci haddeki mefhumun bariz vasıflı aidiyetini bildiren takım-dandır (bk. § 1103 a. *limon ayvası, kan portakalı*, vs.)

Yine birinci haddi bir has isim ikinci haddi bir sıfat olarak sabit bir izafet ilgisi suretinde olanlar vardır ki, mana itibariyle izafet değil sıfat rolündedirler. Bununla beraber böyleleri muadili olan sıfat terkiplerinden bir mânâ çeşnişiyle ayrılırlar:

Ahmed çapkını, Hasan budalası gibi ki, çapkın takımından biri olan Ahmed, budalâ takımından biri olan Hasan demektir. A.U.E

پاشا باغچہ سی *Paşa bahçe-si* «le jardin du Pacha» (Istambul civarında bir yerin ismi);

شرق مسئلہ سی *şark mes'ele-si* «la question d'Orient»;

چایر قوشی *çayır kuş-u* «alouette» (mot à mot: «oiseau de prairie»);

قار قوشی *kar kuş u* «pinson» (mot à mot: «oiseau de neige»);

قربان بایرامی *qurban bayram-ı* «fête des sacrifices» (la pâque des musulmans);

حاجیلر بایرامی *hacı-lar bayram-ı* (aynı bayramın başka adı);

کاغذ بیچاغی *k'aat bıçağ-ı* «coupe-papier»;

کاغذ باصقیمی *k'aat başkı-sı* «presse-papier»;

یاز کونشی *yaz güneş-i* «soleil d'été»;

پاشا حضرتلری *paşa hazret-leri* «Son Excellence le Pacha»;

فلان بك افندی حضرتلری (جنابلری) *flân Bey Efendi hazret-leri* (cenab-ları) «... Bey» (mot à mot: Son Excellence un tel, Bey);

اثناعشر حضرتانی *e'imme-'i isnâ 'aşer hazerât-ı* On iki imam (Peygamber'in damadı Ali, onun oğulları Hasan ve Hüseyin ve onların evlâdından olanlar) «les douze imams», (mk. حضرت hazret ve جناب cenab kelimeleri hakkında, § 1139).

1106. Türkçeden Fransızcaya [1] yapılacak tercümede hangi ifadelerin sabit izafet ilgisi sayılacağını bilmek bir müptedi için çoğu zaman pek güçtür.

Türk dilinin ayrı ayrı şeyler saydığı böyle öbeklere burada birkaç misal verelim.

İleride bir insan bir «paşa»... bir köyde bir bahçe satın alıyor, önce bu bahçeyi anlatırken پاشانک باغچہ سی *paşa-nın bahçe-si* «le jardin du Pacha» diyorlar.

Bu isim öbeği söylene söylene -nın (ekini kaybederek) az zaman sonra *paşa bahçe-si* suretinde hafifliyor. Birkaç zaman sonra da bu adlayış gerçekten bir has isim halini alabiliyor ki bu, sahibinin göçüp gitmesinden sonra bile oranın adı olarak kalıyor (nitekim Boğaziçinde bu isimde bir yerin adı böyle oldu).

Başka misal:

کچہ جینک اوغلی *k'eçe-ci-nin oğl-u* «le fils du chevrier» [2]; ve:

[1] Metinde «du français en turc» yani (Fransızca'dan Türkçeye) deniliyor. A.U.E

[2] Müellif *k'eçeci* «fabricant ou marchand de tapis» kelimesini *k'eçici* gibi okuyarak buna Fransızca'da «keçi çobanı» demek olan bu «chevrier» tercümesini veriyor ki, doğru değildir. A.U.E

کچجی اوغلی *k'eçeci oğlu*;

Gibi ki bu sonuncusunu artık Fransızca'ya tercüme etmeğe lüzum yoktur; çünkü bu ilerde *Keçeci oğlu* «Ketchedji Oghlou» diye bir ailenin soyadı olacaktır ki, bu örnekte daha birçok aile isimleri de vardır.

1107. — 4° Birinci haddi ikinci had ile izah veya tarif edilen izafet ilgileri (böylelerinin Fransızca karşılıklarında bazan bir mütemim bazan bir atf-ı beyan (ünvan grupu «apposition») bulunur.

Ml. : رمضان آیی *ramazan ay-ı* «le mois de Ramadan»;

قیش موسمی *kış mevsim-i* «la saison d'hivers»;

انجیل کتابی *incil kitab-ı* «le livre de l'Évangile»;

بیك سنهسی *biñ sene-si* «l'an mil»;

طونه نهری *Tuna nehr-i* «le fleuve Tuna» yani «Danube»;

گرید آطهسی *Girid ada-sı* «l'île de Grète»;

استانبول شهری *Istambol şehri-i* «la ville de Constantinople»;

شجاعت فضیلتی *şecâ'at fazilet-i* «la vertu du courage».

1108. Şunlar da aynı taktımdandır :

a. Tabiat taribine ait olup kuş, balık, nebat isimleri bildiren ve umumiyetle her biri strasıyle :

اوت *ot* «herbe»; *çişek* «fleur»; *ağaç* «arbre»; *balık* «poisson»; *kuş* «oiseau»;

gibi kelimelerden ibaret olmak üzere izafet ilgisinin ikinci haddini teşkil eden kelimeler ki, bunlar terkibe daha ziyade bir açıklık vermek için kullanılmakta olup, birinci had zaten o hayvanı veya nebatı yalnız başına bildirdiğine göre, kullanmaları ihtiyare bağlıdır.

Ml. : قارتال قوشی *qartal, kuş-u* veya sadece *qartal* «l'aigle»;

باربونیة بالیقی *barbunya balığı* veya sadece *barbunya* «barbeau de mer»;

میشه آغاجی *meşe ağac-ı* «meşe «chêne»;

قرانفیل چیچکی *qaranfil çiçeği-i* «qaranfil «millet»;

تیره اوتی *tere ot-u* «tere «cresson».

Daha yukarılarda 1105 inci bendde dışından bunlara benzeyen, fakat başka bir yoldan elde edilmiş olan birkaç ifade misali verilmişti. Meselâ: *çayır kuş-u* «alouette» gibi ki, bunda birinci had tek başına kullanılmış olsa *çayır* «prairie» mânasında başka bir şey meydana gelirdi.

1109. — b. birinci haddi bütün bir cümle veya dolaysız söz «discours direct» olan izafet ilgileri

ki, o zaman ikinci had birincinin bir cevap, bir iddia, bir düşünce vs. gibi bir şey teşkil ettiğini tasrih etmek suretiyle kelâmın o âzasını tarif etmeğe hizmet eder.

Şu misallerde dolaysız sözü tek bir kelime gibi kullanılmış olduğunu iyice göstermek üzere çengeller içine alıyoruz :

Ml. : یارین کلیم جوابی کوندردی [yarın g'el-ir-im] cevap-ın-ı g'ön-der-di «il envoya la réponse: je viens demain», «il écrivit, en réponse, qu'il viendrait demain»;

henüz هنوز هیچ کیمسه قالقوب دولتک لسان و سیمسی تورکجه اولماسون ادعای اورتابه تورعامش hiç kimse kalq-ib [devlet-in lisân-ı resmî-si türkçe ol-ma-sın] iddi'â-sın-ı orta-ya koy-ma-mış «personne encore ne s'est avisé de dire qu'il ne fallait pas que le turc fût la langue officielle de l'Empire» (mot à mot: «personne ne s'est levé et n'a mis au milieu (produit) la prétention de «que le turc ne soit pas la langue officielle»;

Ahmed Paşa احمد پاشا مصره واردینده مسند صدارتی احراز ایدم کینی ایله . . . عصیان ایتمش Ahmed Paşa a var-dıĝ-m-da [mesned-i sadâret-i ihrâz ed-e-me-m] kin-i ile... isyan et-miş (AHMED) KASIM «Ahmed Pacha à son arrivée en Egypte se révolta à cause du ressentiment qu'il avait de ne pouvoir s'assurer la dignité de Grand Vezir» (mot à mot: ... avec la haine de «je ne pouvais m'assurer la dignité de Grand Vezir»);

دعا مناسب اولور مطالعه می ایله [daha münâsib ol-ur] mütâl'a'a-sı ile «jugeant que cela serait plus convenable»;

مهدی بن امج دعواسیله [mehdi ben im] da'vâ-sı-ile «en prétendant qu'il était le Mahdi» (On iki imam'ın kayb olan 12 incisi).

Ardınca getirilen یول-لۇ yol-lu (ve daha nadir olarak كلیق کلیق kılık-it) kelimesiyle yapılmış dolaysız cümlelerdeki teşekkülü de bu gözle görmelidir.

[Fîlân şey-i yap-ar-ım] yol-lu cevap «reponse qui consiste à dire: «je ferai telle et telle chose».

Böyle ifadelerdeki izafet ilgisinde ikinci haddin ash yol-u dur ki, ardınca lu lâhikası (li lâhikasından evvelki mülkiyet lâhikasına düşümü hakkında bak § 1097 ve 535) gelmiş olmakla u mülkiyet (izafet) lâhikası düşmüş olur.

Bu yoldaki ifade tarzı edebî dilde çok görülür.

1110. İHTAR. — Türkçede dolaysız bir söz tek bir kelime sayılabildiği içindir ki, bazan ismin haletlerini veya mülkiyet (izafet) lâhikasını da buna getirmek mümkün olur; ama bu hadise çok vâki bir şey değildir. Birkaç misal:

(Mef'ûlünileyh alâmetiyle):

باشک صاغ اولسون» . . . کیتدم /baş-ın sağ ol-sun]-a git-di-m «je fus (lui) souhaiter un prompt rétablissement» [1] (mot à mot: «j'allai au: que ta tête soit sauve»);

هپسی صاته-چمز» . . . قدر ایبری واردیلر /he-psin-i sat-acaĝ-ız]-a kadar ileri var-dı-lar «il en arrivèrent à dire: nous vendrons le tout» [2].

[1] Müellif, bu temenni cümlesini gûya biri hastadır da «onu acele şifa dilemek» e gittim surelinde tercüme ediyor ki, doğru değildir. Bu bildiğimiz gibi ailesinden birini kaybeden kimseye «siz sağ olun» mânasıyla söylenir bir taziye tâbiridir. A.U.E

[2] Bütün bu dolaysız cümlelerden sonra hazfedilmiş bir (söz, sözü) kelimesi takdir edilir. A.U.E

(Mef'ülün bih alâmetiyle):

«الله واحسان ويرسون» ی چکدم [Allah rahat-lık ver-sin]-i çek-di-m «je prononçai (la formule d'usage): que Dieu te donne la santé».

Bu geçen iki misal her zaman konuşulan dilde söylenir hususi ifadelerdir. Halbuki şu aşağıdakiler böyle değildir:

منتخبيلك نامزدلردن اك اول مورد چقلى شى : «۳۵» نى مادەتك تەدبىتتە طرفدارمىسكز» دن عبارت اولمىدىر
müntehib-ler-in namzed-ler-den en evvel sor-acaq-ları şey [otuz beş-inci madde-niñ ta'dil-in-e taraf-dar-mı-sın-ız]-dan 'ibāret ol-maqtı-dir (Kānūn-ı Esāsī-nin 35 inci maddesi Meb'usan meclisi ile Vükela Heyeti arasında bir ihtilâf çıktığı zaman Padişaha Meclisi fesh etmek hakkını veriyordu) «la première des choses que devraient demander les électeurs aux candidats doit consister en (la question suivante)»; «êtes-vous partisan de l'amendement de l'article 35 (de la Constitution)»;

«اولماز» كدن تە چىقار
[ol-a-maz]-ın-da ne çık-ār «qu' est-ce qu'il résultera de ton: impossible», «à quoi bon dire que c'est impossible?»;

II. İZAFET İLGİSİNİN FER'İ LÂHİKALARI.

1111. İzafet ilgilerinde şu bahsettiğimiz lâhikalar dışında (varlığı zaruri olmıyan) fer'i lâhikalar da bulunabilir.

Bu bakımdan izafetteki birinci ve ikinci hadleri ayrı ayrı alacağız.

1° Birinci had basit bir alemin alelade olarak aldığı bütün lâhikaları (bak. § 210) alabilir; ancak bunlardan insiraf lâhikaları müstesnadır ki, onların de içinden yalnız aidiyet «génitif» alâmetini, o da teşkilci lâhika «suffixe constitutif» sıfatıyla alması mümkündür.

Bu itibarla birinci haddin fer'i lâhikaları şunlar olabilir: 1° cemi lâhikası, 2° izafet (mülkiyet) lâhikası, 3° -ki lâhikası.

Eğer bu morfemlerin çoğu birlikte olarak bulunuyorsa, evvelce gösterilmiş, olan bir sıra ile, yani normal sıralarıyla yer alırlar.

Bilhassa böyle teşekküllere meydan verenler hâdis izafet ilgileridir:

Çoban-*lar-ımız-ın* ev-i «la maison de nos bergers»;

Çoban-*lar-ımız-da-ki-nin* ev-i «la maison de celui qui est chez nos bergers» (nazari bir misal) [1].

Sabit izafelerde birinci haddin lâhika aldığına dair misaller daha az görülür:

MI. : حاجیلر بایرامی *hacı-lar bayram-ı* «Pâque musulmane» (mot a mot: «fête de Hadjis ou pelerins»)[2].

[1] «Su» dan bahsederken *aşır-lar-ımız-da-ki-nin* azlığı gibi bir misal kullanılabildi. A.U.E

[2] Bak. § 1101, not 2. A.U.E

2° İkinci had kullanışta ancak izafet ilgisinin bütününe ait olan lâhikaları alır; ve bundan dolayı da şu aşağıdaki bendde gösterilen kaidelere tâbi olur.

III. İZAFET İLGİLERİNİN BÜKÜNLENMESİ.

1112. Bir izafet ilgisi, prensip itibariyle, basit bir isim gibi bükülenebilir:

MI. : زنگينك مالى زوكوردك چكسى يورار *zengin-iñ maļ-ı zügürd-ün çeñe-sin-i yor-ar* (Atasözü) «la fortune du riche fatigue la mâchoire du pauvre» (proverbe).

Bu misalde iki izafet ilgisi bulunuyor ki, ilki (mücerret haletinde) fail, ikincisi (mefulün bih haletinde) dolaysız mütemmindir.

Kullanışta iş *sanki yalnız ikinci hal bükünlü imiş gibi* dir.

Bu takdirde asıl ikinci haddir ki, bir takım fer'i lâhikalar alıyor; bu aldığı fer'i lâhikalar da *mutat sıraları üzere* (§ 210) şunlardan ibaret bulunuyor:

1° Cemi lâhikası.

MI. : çoban-ın ev-ler-i «les maisons des bergers»;
çoban ev-ler-i «les maisons de bergers».

2° (Fer'i olan) mülkiyet lâhikası (izafet zamiri).

MI. : çoban ev-im «ma maison de bergers».

Bilindiği üzere bu gibi hallerde (§ 1098) teşkilci mülkiyet (izafet) lâhikası hazfedilir [1].

Esasen böyle bir yapılama ancak sabit izafetlerde olabilir; arizi (veya tahlilî) izafetlerde ikinci haddin ferdiyetleri ve onlardaki mülkiyet (izafet) fikri artık mütenâkıs olan veya birbirini üstüne getirilen bir aidiyet fikrini kabul edemeyecek kadar bârizdir.

Nitekim Fransızcada da meselâ «mon livre de l'élève» yani «talebe kitabım» denilemez; meğer ki «livre de l'élève» «talebe kitabı» öbeği («livre du maître» [1] yani «hoca kitabı» öbeğinin zıddı olan) haphazır bir tâbir olsun. Mk. § 1098.

[1, 1] Demek isteniliyor ki, esasen çoban ev-i suretinde bir gaibe izafet şekli tekrar mütekellim, muhatap, gaibe izafet edileceği zaman, o gaibe izafet zamiri hazfedilir:

çoban ev(.)	{	-im, imiz
		-iñ, iñiz
		-i, leri;

Fakat (cius veya has) mürekkep isim halini almış olanlarda mesele değişir; yani gaibe izafet zamiri hazfedilmez:

yüz baş(i)	{	-m, mız		In ön(ü)	{	-m, müz
		-iñ, iñiz				-ñ, ñiz
		-sı, şarı				-sü, leri, vs. A.U.E

3° İnsiraf lâhikaları.

İkinci hadde (teşkilci) bir mülkiyet (izafet) lâhikası bulunduğu cihetle, bunda işbu morfemle nihayetlenen kelimelerin insiraf kaidelerine uyulacaktır (bak § 252 den 255).

MI. : (Mef'ülün bilâle) :

çoban(-ın) ev(-in)-de «dans la maison du berger»;

çoban(-ın) ev(-ler)-in-de «dans les maisons du berger»;

çoban ev(-in)-de (sana ait çoban evinde) «dans ta maison de berger» vs. [1].

Bir izafet ilgisi bir nekre isim gibi kullanıldığı ve kelâmda bir dolaysız mütemmim rolünü gördüğü zaman, mefulün bih sonucunu almayıabilir. (Bak § 260 daki misallere).

4° -ki lâhikası.

Bunda da gaibe izafet ilgisindeki mülkiyet lâhikası (izafet zamiri) hâzfedilir; ve bu izafet de ancak sabit bir izafet ilgisi olabilir (mk. daha yukarıda, 2°). Bak misallere, § 1097, *sonlarında*.

İHTAR. — İzafet ilgileri ilgiçlerden herbirini ve istikak lâhikaları içinde de yalnız -li ve -lik lâhikalarını alabilir (mk. § 535 ve 520).

Esasen bu iki lâhikayı (aralarında onların tersadı olan *siz*, § 881 in de bulunduğu) ilgiçlerle asıl istikak lâhikaları arasında yer tutmuş saymak da olur.

1113. Bundan evvelki bendde söylenen mütalâalardan şu çıkar ki, bir izafet ilgisi bükünlendiği zaman bu izafeti bildiren kelime öbeği arasına bir lâhika girebilir, ve bu hal fer'i olan cemi lâhikasıyla olur; şu sebepten ki, mülkiyet (izafet) lâhikası *teşkilci* olduğu zaman bile ondan evvel gelen bu morfemin tabii yeri budur. Daha evvelce de gördüğümüz gibi:

çoban(-ın) ev(-ler)-i «les maisons du (ou de) berger»;

Denir de:

* *çoban(-ın) ev(-i)-ler*

Denmez.

Görülüyor ki, bu hadise *sabit* izafetlerde de olmaktadır; halbuki hadlerinin birbirine daha çok bağlı olması dolayısıyla araya fer'i lâhikaların girmesine karşı böylelerinin daha serkeş davranması beklenirdi.

1114. Bu kaidenin müstesnaları pek az olup şunlardan ibarettir:

1° İkinci haddi (باش «tête, chef» den yapıma) *baş-ı* olan bütün izafetler:

MI. : *کوجا باشی koca baş-ı* «maire de village» (nasıl: «chef des anciens»);

اڭچي باشی aŋ-çı baş-ı «cuisinier en chef, chef» (Yeniçeri teşkilâtında bir zabıtlık rütbesi);

[1] *çoban ev(-in)-de* suretinde de olur ki, bu takdirde (ona ait olan çoban evinde) demek olur. A.U.E

کاپوچی باشی *kapu-cu baş-ı* «portier en chef; chambellan» (yani mabeyinci, kure-nadan olan);

اون باشی *on baş-ı* «caporal» (chef de 10);

یوز باشی *yüz baş-ı* «capitaine» (chef de 100);

بیکیباشی *biñ baş-ı* (= binbaşı) «commandant (de bataillon)» (chef de 1.000);

یل باشی *yl, baş-ı* «premier de l'an».

Yine mk. (askeri rütbeleri bildiren) *oda baş-ı, topçu baş-ı, bölük baş-ı*. vs.

1115. — 2° (ك. bey den yapılma) *beğ-i* «son bey» ile nihayetlenen iki üç kelime (bak § 1157):

بکری *beğ-ler beğ-i* (mot à mot: prince des princes) eski vilâyet valilerinin un-vânı; bugün bir takım ileri gelen kimselere bahşedilen fahrî unvanı;

آلای *alay beğ-i* «bir vilâyetin eski tımar ve ze'ûmet sahibi suvari kumandanı, jandarma alayı kumandanı».

1116. — 3° Avrupadaki Osmanlı ülkesinin ismi:

روم ایلی *Rum El-i* «Roumelic» (mot à mot: «pays de Roum».

1117. (Şüphesiz ki hep sabit nev'inden olan) bütün bu izafetler $\frac{i}{t}$ vokaliyle ni-hayetlenen basit isimler sayılarak meselâ *arı* veya *deri* alemlerinin tâbi oldukları aynı kaidelere (§ 249 ve 250) tâbi olur. Bunun neticesi olarak da:

a. Cemi lâhikası *i, t* vokallerinden evvel değil de bunlardan sonra olmak üzere kelime sonuna getirilir.

Ml.: *ğoca baş-ı-lar, beylerbeyi-ler*. vs.

b. Fer'î mülkiyet (izafet) lâhikası, aslında teşkilei mülkiyet (izafet) lâhikası ola-dan sonra tekrar getirilir.

Ml.: *manga-mız-ın on-baş-ı-sı* «le caporal de notre escouade»;

Rum-ı-ar-ın yıl-baş-ı-sı «le premier de l'an des Grecs».

c. İnsiral «déclinaison» lâhikası bir zamir *n* si (§ 253) almadan isim getirilir.

Ml.: *beylerbeyi-ye* «au beylerbey» (meşulün ileyh haletinde).

Rumeli-de «en Roumélie» (meşulün fih haletinde)

XV inci asırda روم ایلی *Rum-el-İn-de* de denilirdi (Rouen, u° 1493 yazmaları, yap-rak 3 r°; mk.-*Aynı yer*, 29 V°, 32) [1].

d. 1097 inci bendde verilen kaide de bunda tatbik edilmez:

Rumeli-li

Denilir (Hâlbüki XV inci asırda muntazaman روم ایلی *Rumelli* denilirdi) (*Aynı yer*, yaprak, 49) [2].

[1] Böyle tamamen has isim mahiyetini almış olanların hep bu kaideye uyması ge-rektir. *İnönü-yü, ye, de, den* gibi.

Rumeli nin insirallı hallerinde bugün bile *n* zamiriyle söylendiği de oluyor: *Rumeli-ni, ne, ndc.* vs. A.U.E

[2] *Anadolu* böyle bir izafet terkibi olmadığı halde, örnekseim yoluyla *Anadolu (-) -lu* oluyor. A.U.E

İHTAR. — Denilebilir ki, 1114 den 1116 ya kadar olan bendlerde sayılan isim öbekleri Osmanlıca'da ancak bulunan *gerçekten mürekkep isimler* dir.

Şu da aynı sınıfa bağlanabilir: (Karaman Türkçesinde) kadın «femme» *dişehli* ki, aslı *dişi ehl-i* olup, idgamla o şekli almıştır. (Mk. *Kitâb-ı Dede-Korkud* s. 9: دیشى اهللك (muzafun ileyh haletinde). Asıl mânasıyle: dişi kısmı, kadın kısmı gent fémnine, gent femelle (mk. § 1122)».

Ceminde *dişehli-ler* (I'qoos)úññs, s. 49, 66, 118, 136).

Mefulün bihinde *dişehli-yi* (*Ayı yer*, s. 211).

Yine mk. VIGUIER (*Vocabul.*) şu kelimeleri.

«femme» = qare (*karı*), dichèhli (*dişehli*) ve «sexe fémnin, le sexe» = dichi djinsi (*dişi cins-i*), dichèhliler (*dişehli-ler*).

Yine bak. KUNOS, *Tréfal*, n° 112 (Mk. § 1437, haşiyeye 1, bu gramerin sonlarında).

Yine mk. *kahvaftı* (idgamlı § 127) kelimesini.

Sonra eski askeri ünvanlardan کتخدا یری *k'ahya yer-i* ve وکیل خرج آلی *veklî-harc alî-i* (Mk. J. Dony'nin *Rev. Afr.* 1920, s. 42 deki makalesi) gibi kelimelerin (her ne kadar bu kelimelerin bükünlü olduğu misallerine rastlamamış isek de) aynı hale tâbi olduğunu farzetmek de yerinde olsa gerektir.

Ve nihayet mk. Azerce'de ایشک آغامی می *işik ağa-sı-sı* (A.U.E) onun kapı ağası, kapıcısı, emir çavuşu «son huissier» (FETH. AHJUN. s. 114).

Askerî tâbirlerden ahuma şu misaller de eski Osmanlıca'ya katılmalı:

حصار ارى *hisar er-i* (kalelerde oturan tahsil memuru);

حصار ارى *hisar er-i-si* ... nin kale tahsildarı: «son garnissaire de-forteresse» (Rouen kütüb. yazmaları, or, 28, yap. 29 V°).

Bu mürekkep isimlerin var oluşu yalnız Osmanlıca'ya mahsus bir şey değildir (ve şu halde bu daha eskiden beri var olan bir hadisedir). Yukarıda verdiğimiz Azerce misalden ayrı olarak Mélioranski (Gr. Kirgh. II, s. 7) de şu kelimeleri de buluyoruz:

ot ayası «le seigneur du feu, seigneur, sieur» (aile ocağının reisi? A.U.E);

qos-ayası «le chef de la caravane» (belki, *qos* = beraberlik, A.U.E) ağası, kervan başı, A.U.E);

bazâr-başı «chef du marché», pazar başı.

Bütün bu kelimelerde sondaki *i, i* vokali kelimenin teşkilci unsuru sayılmıştır. Mélioranski ilâveten böyle bir teşkilin pek nadir olduğunu söylüyor.

IV. HUSÛSÎ HALLER.

1118. — 1° İkinci haddi, alelâde zarf (katmaç) mefhumlarına yakın mücerret mefhumları ifade eder bir alem olan izafetler

ki, ilgiçlik tabirler (§ 931) münasebetiyle bu nevi izafet ilgilerinden bahsedilmişti.

1119. — 2° hadlerinden biri *hades ismi* «nom d'action» olan izafetler. Bunlar sintaks bakımından pek önemli bir rol görürler ki, § 1270 ve aşağılarında bahsedilecektir.

1120. — 3° Birinci hâddi bir şahıs zamiri olan izafetler.

Bütün şahıs zamirleri izafetin ilk haddi olarak kullanılabilirler. O zaman aidiyet «génitif» alâmetinin bulunması mecburidir.

Ml.: *بن اوم ben-im ev-im* «ma maison» (mot à mot: «de moi ma maison»);

سك اوك sen-in ev-in «ta maison», vs.

Bunlarda (müfret ve cemi mütekelim, muhatap, gaip) şahıs fikri birincileri şahıs zamirinden ikincileri mülkiyet lâhikası (dediğimiz izafe zamiri A.U.E) ından ibaret (Mk. § 1092, 2°, *bunun neticesi*) olmak üzere iki defa ifade edilmiş olduğuna göre, bu ifadeler haşivli «pléonastique» olup, (birinci zamirler ikinci kelimedeki zamirlerle bildirilen A.U.E) şahıs daha ziyade tekid etmek istedikleri zaman, ancak o vakit kullanılırlar (Bunlar hemen hemen Fransızca'nın «ma maison à moi» vs. gibi ifadelerine muadildir).

1121. — 4° İkinci haddi bir sıfat (veya ortaç) olan izafetler:

Böyle olan izafetlerde birinci had cemi halinde veya ismi cami durumunda bir isim olup öyle bir takım, bir topluluk ifade eder ki, içlerinden birkaç veya birçok ferdi ikinci haddin bildirdiği fârik bir vasıf ile temyiz ederçek, kalanının o vasıfla ilgisi kesilir. Şu halde bu 360 ve aşağısındaki bendlerde mütalâa edilen ifadelerin başka bir çeşidinde ibarettir:

Ml.: *آدمك منصفارى adam-ıar-ın munsif-leri* «les justes parmi les hommes» (mot à mot: «des hommes leurs justes»;

شاکردلک چایشقانلری şākird-ler-in çalışkan-ıar-ı «les studieux parmi les élèves» «ceux des élèves qui sont studieux»;

قومك بيوكلری kavm-ın büyük-leri «les grands du peuple».

1122. Böyle bir izafet ilgisinin birinci haddi olarak görülen isim sadece gerçekten bir ismi cami değil, itibari bir ismi cami de olduğu zaman müfret olabilir.

Ml.: *قوشاك بير چيبيسى kuş-un yırtıcı-sı* «ceux des oiseaux qui sont de proie» [1] (burada kuş ismi cami değildir);

[1] Bu nevi izafetlerde ikinci haddi müfret veya cemi halinde olan sıfatın evveline (daha) veya (en) getirilmek suretiyle kıyaslama sıfatı (= bir şeyi diğerine nispetle vasıflama sıfatı) nevilerinden bir tafdil (iki taraftan birinin vasfını ötekine tercih) şekli yapıldığı malûmdur (bir vasıfta iki taraf müsavi olursa bu da kıyaslamanın tesviye şekli olur).

1. Bu tütünlere daha iyisi sarı ufak yapraklılardır (=gösterilen tütünlere iyi amma,

Mk. şu ifadeleri: *بر کرد کتیبی* *bir kürd kişi-si* A.U.E «un Kurde» (Ce-zair kütüphanesi, yazmalar, n° 1716, yaprak, 14), *dişehli* (§ 1117, lhtar).

Bu ifadeler meselâ:

یرتیجی قوش *yırtıcı kuş* «oiseau de proie» A.U.E.

Gibi aynı katmaç «adjectif» in sıfat «épithète» rolünü gördüğü ifadelerle aynı kullanışta değildir; onlar hakikatte «kuşlar içinde yırtıcı olanlar mânasındadır.

Misalinde olduğu gibi aynı katmaç «adjectif» in «épithète» sıfat olarak bulunduğu ifadelerle aynı kullanışta değildir; *yırtıcı kuş* başka kuşlara saldıran avcı kuş «oiseau de proie» mânasında olduğu halde *kuşun yırtıcısı* esasen kuşların başka hayvanları avlayarak paralayana «ceux des oiseaux qui sont de proie» mânasındadır.

1123. (§ 363 de görüldüğü üzere bu izafet ilgilerinin ikinci haddi gayri muayyen bir sıfat olabilir. Çoğu zaman böyle teşekküllerde başlıca mühim tarif edatı olan *bir* kullanılır:

sarı ufak yapraklılar onlardan daha iyidir.

Bu misalde *bu* ile işaret edilen tütümler kıyaslamada aşağılanık, *sarı ufak yapraklı tütümler* üstünlenik rolleriyle adları anılmıştır; ve iki taraf da birbirinin dışında olan şeylerdir.

2. *Çiçeklerin en güzeli güldür.*

Misalinde ise aşağılanık olan tarafın adı anılmış olmayıp bu, üstünlenik olanın bildirdiği (çiçekler) kelimesinin mefhumuna girmiştir; yani (çiçekler) zümresine girmiş olan (gül), üstünlenik rolünde olup, kendisinden mada olan çiçekler onun aşağısında kalmıştır. Bu iki taraftan biri olan (gül), öteki taraf olan (çiçekler) in içinde olan bir şeydir. Yani iki taraf birbirinin dışında değildir.

Hasan efendi kardeşlerinin en boylusudur.

Misali bu kaideye uymaz gibi görünüyorsa da, bu şöyle anlaşılmalıdır: Vakiâ Hasan efendi (kardeşlerinin) tabiriyle anlatılan şahıslar arasına dahil değildir, çünkü bir insan kendi kendinin kardeşi değildir; lâkin bu cümle evvelâ Hasan efendinin, onların kardeşi olduğunu ve bu cihetle bütün kardeşler arasında bulunduğunu bildirir. Bu itibarla o kardeşler içinde en uzun boylusu olduğunu ifade ettiğinden aşağılanık olanı bildiren kelimenin mefhumuna dahil gibi olur.

En edatı mukayese halinde hazırlanmaz: *Çiçeklerin en güzeli güldür* denildiği zaman aşağılanık olan (çiçekler) içinde az çok güzel olanların bulunduğu da anlaşılır... fakat *çiçeklerin güzeli güldür* denilince (güzeli) kelimesinden (en güzeli) mânası kastedi-

MI. : *غزوة لك برى* *gazete-ler-in bir-i* «l'un des journeaux».

1124. Bu *bir-i* kelimesindeki müfret gaibe (izafet zamiri olan) mülkiyet lâhikası ikileştirilerek *bir-i-si* sureti de kullanılır ise de, cemi gaip durumunda *bir-leri* şekli kullanılamaz [1].

1125. Bu gibi izafet ilgilerinde birinci had (itibarî bir ismi cami halinde) çoğu zaman müfret olarak kullanılır.

MI. : *جوبانك برى* *çoban-ın bir-i* «un berger»;

عجمك برى *acem-in bir-i* «un Persan».

Birinci haddi müfret kalan bu takım ifadeler kolaycacık kötülenik «péjoratif» bir renk alır :

MI. : *چاپکین بریسی* *çapkın bir-i-si* [2] «un va-nu-pieds».

Bu mâna temayülü bir tarafa bırakılırsa bütûn bu tâbirler alelâde

[1] Yalnız sayı mertebelerindeki birinci haneler kastedildiği zaman cemilenebilir: *Yüzlerin birleri, binlerin birleri* vs. gibi. A.U.E.

[2] Bu daha ziyade *çapkın-ın bir-i* (= *biri-si*) suretinde kullanılır. A.U.E

lemez; yalnız onun güzel olup öteki çiçeklerin güzel olmadığı mânası anlaşılır (bk. mukayese ve tafdil. *en, daha* kelimelerinin sureti istimalleri, Sarf ve nahv-i türki, 3 üncü defter s. 25 — 33. (Cumhuriyetin kuruluşuna kadar devam etmiş olup, bizim de bulunduğumuz bir encümenin çıkarmakta olduğu gramer fasiküllerinden).

İHTAR. — Mukayesenin tesviye ve tafdilini *mübaleğa* ile karıştırmamalı; bilhassa tafdil ile işaret edilen kemal, ancak nisbî bir kemaldir. *Çiçeklerin en güzeli bu gördüklerimizdir* kelâmı, çiçeklerin güzelliği kemal ve bîluğ üzere olduğuna delâlet etmez; ancak gördüğümüz çiçeklere nispetle daha güzel olduklarını, gördüğümüz çiçeklerin ya hepsi güzel de gördüklerimizin ondan güzel olduğunu veya hiçbiri o kadar güzel değil de gördüklerimizin onlara bakınca güzel olduğunu ifade eder. Mübaleğa ise, mevsufu olan zatta mukayese aranmaksızın, bir sıfatın kemal ve bîluğ üzere olduğunu ifade eder. Müteaddit mübaleğa kelimelerinden *çok*, mübaleğa için kullanıldığı gibi tafdil ile beraber mübaleğa da bildirir. *Gül çiçeklerin çok güzelidir* (= güzellikte gül ile çiçekten ibaret iki taraf arasında yapılan mukayesede *gül ün çiçekler e üstün tutulduğu ve tafdilde aralarındaki farkın yüksek olduğu anlaşılıyor. Bu makamda daha çok kullanılmış olsa, ancak mübaleğa siygaları arasında bir tafdil olup yoksa üstünlük ile aşağılık arasındaki farkın büyüklüğe delâleti olmaz. Her ikisi de çok güzel olup yalnız (gül) alehtlak çiçekler e tafdil edilmiş olur.*

Bunların çok daha güzeli var + bunların daha çok güzeli var gibi misallerin birincisinde tafdilde mübaleğa ikincisinde mübaleğada tafdil olmakla beraber, birinci suret dilimize son zamanlarda girip şivemize uygunsuz görünmekte olduğundan esasen zait olan (daha) nun hâfif edilerek, bu makamda (*bunların çok güzeli + pek çok güzeli var*) demekle iktifa etmek de mümkündür. (Aynı yer, s. 33) A.U.E

(sıfat öbekleri olan) teşkillerden *bir çoban, bir acem, bir çapkın* suretindeki muadil ifadelerle aynı olarak kullanılırlar.

1126. İkinci had bir ortaç veya bir miktar ismi olabilir [1].

MI. : (تورق) انسانك سويله سوزىدن صويك شارلامازدىن (قورق) *insan-ın söyle-me-z-in-den say-un şar-la-ma-z-ın-dan (kork)* (Atasözü) «craignez ceux des hommes qui ne parlent pas et parmi les eaux celle qui ne fait pas de bruit» (proverbe);

الله ايراغ ايله *ta'ām-ın az-ın-dan k'elām-ın çoğ-un-dan Allah irag eyle-ye* (Söylence) «qu'Allah (nous) préserve de peu de nourriture et du trop de paroles (dicton).

1127. — 5° iki had arasında ikinci haddin mütemmim veya belirtkenlerinin yer aldığı izafet ilgileri.

MI. : دولتلك اور داخلىمزه مداخلىسى *devlet-ler-in umür-ı dāhiliye-miz-e müdāhale-si* «immixtion des Puissances dans nos affaires intérieures»;

بىر دولتلك دىكر دولت اراضىسى اوزرنده ساكن تبعىسى *bir devlet-iñ diger devlet arāzī-si üzer-in-de sākin tab'aa-si* «les sujets d'une Puissance habitant le territoire d'une autre Puissance».

Bu hal, ikinci haddi bir hades ismi olan izafet ilgilerinde (mk. § 1270 ve aşağısı) çok sık görülecektir.

1128. — 6° hadlerinden biri esasen tâbi bir izafetten ibaret olan mürekkep «complexe» izafetler. (Türkçede zencirleme izafet mânasiyle tetabu'î izafet denilen) bu izafetlerde tâbi izafetler, yalnız kelâmın açıklığı ve tevazünü icap ettirdiği zaman aidiyet «génitif» alâmeti (olan *-in i*) alırlar:

MI. : فرانسە سفارتى باش ترحمانى *Fransa sefâret-i baş tercüman-ı* «le premier drogman de l'ambassade de France»;

[1] Birinci haddi has ismin olmak dolayısıyla *-in* edatını almayan bir izafette alclade bir sıfat da olur: *Ahmed çapkını, Hasan budalası* gibi ki, bunlar muadilleri gibi görünen çapkın Ahmed, budala Hasan'dan mânaca farklıdır.

Ahmet çapkını (çapkın Ahmet) demek olmayıp, (çapkınlar takımından biri olan Ahmet), ve yine *Hasibe budalası* (budala Hasibe) demek olmayıp, (budalalar takımından biri olan Hasibe) gibi farklı bir mâna verir. A.U.E

برلين ماهدہ متروک و منسى ۱۳ نجی مادهسى [1] Berlin mu'āhede-si-niñ metrūk ve mensi on üçüncü madde-si «l'article 13 abandonné et oublié du traité de Berlin».

7° Sıfat (naat «épithète») olarak kullanılan izafet ilgileri.

Böyleleri nadirdir [1]. Bak. § 238 ve zeyil 1079.

Burada belirtkin kelimenin yer «endroit, lieu» kelimesinden ibaret olduğu birkaç ifadeye gösterilebilir:

اوق اتى رده ok at-ım-ı yer-de A.U.E. «à un endroit (se trouvant) à la portée d'une flèche» (HACI KALFA, tohfet-ül-Kibār, yap. 35);

سيل اوغراغى ر sel uğra-ğ-ı yer A.U.E. «un endroit où convergent les torrents» (Bürh. Kāt. s. 127, I, 8).

III. BAHİS — Fars nahvi üzere belirtici öbekler.

1129. Türkçe, farsçadan yalnız kelimeler ödünçlenmekle kalmamış, ondan (aynı zamanda hem morfoloji hem nahiv ile ilgisi olan) bir hususi teşkil; belirtici «déterminatif» öbek teşkilleri de almıştır. Bu hususi tarz ise yalnız Farsça veya (evvelce Farsça'ya geçmiş) Arapça isim öbeklerinde tatbik edilir. (Mk. § 1144 te kaydedilen ifadeleri).

Bu ödünçlenmenin mahiyeti hakkında mütalâa. — Bilindiği üzere dillerin birbirinden gramerce ödünçlenmeler yapması pek nadirdir; kaldı ki, bu yoldaki teşekkül Türkçe kelimelere tatbik edilmez olduğu için, bu da gerçek mânasiyle gramerce bir ödünçlenme diye bahse mevzu olamaz.

Bunların hakiki mânasiyle lûgatçe bir ödünçlenme olması ise, daha hiç bahse girmez; ve gerçekten bunlar Farsça'dan Türkçeye öyle oldukları gibi geçmiş hazır ifadelerden değildir; çünkü o Farsça teşekkül Farsçadan ve Arapça'dan alınmış veya daha da alınacak olan bütün isimlere tatbik edilebilir bir halde *canlı olarak* [2] yaşamaktadır.

[1] = a. Berlin Muahedesi. b. Muahedenin (metrūk ve mensi olan 13 üncü) maddesi. Başka bir misal: Üçüncü ordu ikinci alay birinci tabur dördüncü bölük ikinci takım birinci mangasının dördüncü eri. = a. (üçüncü) ordunun (ikinci) alayı. b. o alayın (birinci) taburu. c. o taburun (dördüncü) bölüğü. d. o bölüğün (ikinci) takımı. e. o takımın (birinci) mangası. f. o manganın (dördüncü) eri. A.U.E.

[2] Bu cihettendir ki biz, hakikatte Fars gramercine ait olmakla beraber böyle terkiplerin tarif ve izahı hakkında kitabımızda bir yer ayırmış bulunuyoruz. J.D.